

ХҒТАР 19.41.07
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0002-5408-4698>

<https://orcid.org/0000-0002-6350-7138>

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-144-156>

Абай Құнанбайұлы мен Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының публицистикалық құндылығы

Г.А. Шауенова, А.К. Умбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: gulzabira_72@mail.ru, talgat_alma@bk.ru)

Аңдатпа. Бүгінгі ұлттық құндылықтарды жаңғырту кезеңінде Абай шәкірттерінің көсемсөз мұраларына жаңаша көзқараспен қарауы – өзекті мәселелердің бірі. Абай Құнанбайұлының алдын көріп, тікелей тәлім-тәрбиесін алған шәкірттері өздері зұмыр кешкен кезеңдегі тарихи, саяси, қоғамдық-әлеуметтік жағдаяттарға көсемсөздері арқылы баға беріп, танымдық рөл атқарды. Мақалада Абай мұрасының шәкірттеріне айрықша әсер-ықпал еткені, соның нәтижесінде олардың шығармашылығының қалыптасуы, көсемсөздері талданып, қоғам үшін құндылығы қарастырылады.

Қазақ публицистикасының зерттелу мәселесіне ден қойылып, қазақ баспасөзіндегі Абай мұрасынан бастау алған шәкірттерінің әдеби және публицистік туындылары талданады. Абай шәкірттерінің шығармаларындағы халықтық мәселелер тәуелсіздік тұрғысынан сараланып, талдаулар мен тұжырымдар беріледі. Публицистикалық мұралардағы аса өткір мәселелер (оқу-білім, ағарту, отырықшылық, дін, тіл, т.б.) алынып, тәуелсіз көзқарас тұрғысынан қайта қарастырылады. Хакімнің төңірегіндегі ақындардың көсемсөз шығармаларын талдай отырып, оқу-ағарту публицистикасы; діни-ағарту публицистикасы; жер туралы публицистика, көркем публицистика; философиялық публицистика; заман келбетін айқындаған публицистика, т.б. деп жүйелеу ұсынылады.

Абай Құнанбайұлы мұрасын дәстүр ретінде қабылдап, сабақтастық пен жалғастық тұрғысынан және ақын идеясын жаңа уақыт аясында жаңашылдықпен қарастыруға тырысқан Шәкәрім Құдайбердіұлының туындылары талданады.

Түйін сөздер: көсемсөз, ақын шәкірттері, мұра, қазақ поэзиясы, ұлттық публицистика.

Кіріспе

А. Байтұрсынов «көсемсөз» деп атаған публицистика – әдебиет пен журналистиканың қоғамдағы көкейкесті өткір мәселелерін қозғайтын ірі саласы [1, 10]. Қоғамның келелі мәселелерін көтеретін сөз өнерінің бір түрі.

Кешегі кеңес заманында публицистика әдебиеттің жанры ретінде қарастырылды. Халық коммунистік партияның қатал идеологиясымен жүрді, не айтса, соны істеді. Баспа беттерінде «жүз қойдан жүз елу қозы алу», «жоспарды асыра орындау» сияқты жалаң ұрандар белең алды. Публицистиканың қадірі қалмады. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінің сан-саласын қамтыған өткір публицистика Алаш қайраткерлері кезінде ғана болған еді. Қазіргі біздің мақсатымыз сол кездегі публицистиканың құндылығын қайта қалпына келтіру болып табылады. Ахмет Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде көсемсөздің ролін жоғары бағалап, нақты баға береді: «Көсемсөз» – шешен сөз сияқты әлеуметке айтқанын істету мақсатымен шығарылатын сөз. Шешен сөзден мұның айырылатын жері – шешен сөз ауызбен айтылады. Көсемсөз жазумен айтылады. Көсемсөз – әлеумет ісіне басшылық пікір жүргізетін сөз болғандықтан да «көсемсөз» деп аталады. Көсемсөз кезіндегі әлеуметке керек іске мұрындық болып, істету ыждағатымен айтылады» [2, 258].

Публицистика өмірдің әлеуметтік, мәдени, ғылыми, өндірістік, т.б. құбылыстарын негізгі арқауы етіп алып, уақыт сияқты тарихи-философиялық ұғым тұрғысынан алғанда, бүгінгі мерзім биігінен сол дәуірдің саясатын, философиялық таным, көзқарасын тығыз байланыста, органикалық бірлікте қарастырады. Публицистиканың негізін қалаушылардың бірі, әрі бірегейі – халқымыздың ұлы ақыны, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор Абай Құнанбаевтың (1845-1904) асыл мұрасы бүгінде адамзат мұрасына айналды. Абайды бүкіл әлем таниды. Ұлы ақынның шығармалары әлемнің 30-дан астам тіліне аударылған. Бұл турасында ғалым Сейіт Қасқабасов былай дейді: «Великий казахский поэт, гениальный мыслитель, талантливый композитор Абай – феноменальное явление не только казахской, но и мировой литературы. Просвещённый ум, тревожная ищущая мысль, удивительная цельность взгляда на мир отличали его поэзию, насыщенную философскими раздумьями о думам и чаяниях родного народа, о гуманистической сущности человеческого бытия» [3]. Абай Құнанбайұлының шәкірттері мұрасын публицистикалық қырынан алып қарастыру уақыт талабы екенін, тәуелсіз еліміздің ұлттық рухани мұраға қатысты ұстанымынан туындап отырғанына ден қойған абзал. Публицистика – қоғамның ең өзекті, көкейкесті мәселелерін көтеретін көсемдердің қаруы, көсемсөзші – сөз арқылы әлеуметтік тұрғыда халыққа басшылық жасаушы десек, Абай мен оның шәкірттерінің публицистік бағыттағы қызметін зерделеп, ден қою басты парыз деп білгеніміз жөн. Ендеше, ұлы Абайдан тікелей тәлім алған шәкірттерін көсемсөзші ретінде қарастыра алсақ, өз мақсатымызға жеткеніміз.

Зерттеу әдісі

Зерттеу барысында тарихи-сараптамалық, тарихи-салыстырмалық, контенттік талдау әдістері қолданылды. Оқу-әдістемелік, танымдық, сипаттау арқылы Абай

шәкірттерінің публицистикаға қосқан үлесіне баға берілді. Мақаланы жазуда кезінде семантикалық және кешенді талдау, өңдеу әдістері де кеңінен пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Қазақ публицистикасы туралы жазылған еңбектер, зерттеулер біршама мол. Солардың кейбірін атүсті шолғанның өзінде-ақ ғалымдар Амандосовтың [1], Х. Бекхожиннің [4], еңбектерімен қатар, біз қарастыруды мақсат етіп отырған мәселені тереңірек зерделеп, зерттеген Қ. Сақтың [5], Б. Жақыптың [6], т.б. зерттеушілердің еңбектерін баса атаған орынды. Қазақ публицистикасының зерттелу мәселесіне келсек, оның бірінші бағытына жалпы журналистиканың құрамдас бөлігі ретінде публицистиканың тарихын, теориясы мен тәжірибесін зерделеу жатады. 1961 жылы М.И. Фетисовтың «Зарождение казахской публицистики» атты еңбегі жарық көрді. Негізгі мақсаты орыстың демократиялық публицистикасы, оның қазақ публицистикасына тигізген ықпалы, ұлттық публицистиканың пайда болуына тигізген ықпалы, орыс журналистикасы мен публицистикасындағы қазақ тақырыбы, сондай-ақ Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев публицистикасының өзіндік ерекшеліктері, т.б. мәселелерді көрсету [7]. М.И. Фетисовтың бұл еңбегі біз зерттеу нысаны етіп отырған мәселені зерделеу негізгі мақсаты болмаса да, Абай шығармаларын аз да болса публицистикалық қырынан саралағанын аңғарамыз.

Мақала жазу барысында абайтанушы Т. Жұртбайдың «Кешегі өткен би Құнанбай... (...қандай еді: тарихи және әдеби тұлға)» [8], А. Ақынбекованың «Абай» журналы және абайтану мәселелері» [9], түркиялық ғалым Е. Петектің «Абай өлеңдерінің қолжазбасын: мәтінтанулық зерттеу» [10] және т.б. зерттеулерге шолу жасалды. Әсіресе жас ғалым Ержан Петектің жоғарыда аталған еңбегінде Абайдың өлеңдерімен бірге ақынның Шәкәрім, Мағауия, Ақылбай секілді ізбасарларының Мүрсейіт Бікеұлы араб қаріпімен хатқа түсірген өлеңдерінің қолжазбасы жаңаша оқылып, оның кирилл әліпбиіндегі транскрипциясы берілген. Қолжазбаның соңғы жағында Абай шәкірттерінің кейбір өлеңдері тұтасымен көрсетілген.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақ сахарасының ұлы ойшыл ақыны Абай да, оның төңірегіндегі ақын шәкірттері де қазақ публицистикасының көрнекті үлгілері болды. «Әлеуметтік, шаруашылық, қазыналық, мектептік, соттық, саясаттық, тағысын тағы, сондай қоғамшылық істерін түзету, жаңалау, өзгерту керек болған кезінде халықты соған көсемсөз арқылы ұйытатын, көбінің миына қондырып, көңіліне сіңіреді. Көсемсөз күндегі мәселе жайын сөйлейтін сөз болған соң, кезіндегі шығып тұрған газет-журнал жүзінде шығады. Көсемсөз әлеуметке басшылық есебінде айтылатын сөз болғандықтан, жұрт ісіне мәні зор болады. Басшылығы дұрыс болса, әлеуметті түзейді, теріс басшылық қылса, әлеуметті адастырады. Солай болған соң көсемсөз жазып, әлеуметке басшылық қылатын адам көпті көрген көсем, білімді адам боларға керек» [11, 224], – деп,

көсемсөзге алғаш анықтама берген А. Байтұрсынов пікіріне жүгінсек, қарастырып отырған мәселенің қаншалықты өзекті екенін аңғару қиынға соқпасы анық. Осыдан келіп, Абай Құнанбайұлы төңірегіндегі шәкірттерінің мұрасын публицистикалық қырынан зерделесек: а) олардың шығармалары қоғамдағы адамдардың қалың тобына арнап жазылғанын; ә) сол тұстағы қазақ жеріндегі аса ірі қоғамдық-әлеуметтік, саяси, тарихи жағдаяттарды өз уақыты биігінен саралағанын; б) қазақ қоғамындағы әбден пісіп-жетілген, айрықша сұранысқа ие болған жағдайларды зерделегенін көреміз.

Қазақ баспасөзінің даму жолдарын зерттеген ғалым Х. Бекхожин: «Абай өзінің туындыларында оқу-ағарту, философия, педагогика, әдебиет пен өнер, мораль жөнінде және қоғамдық өмірдің проблемалық мәселелері жөнінде сөз қозғады» деген пікірін тереңдете келіп, «Стиль, идеялық мазмұны жағынан алғанда Абайдың қара сөздері – нағыз публицистикалық шығарма», – деп тұжырымдама жасаған [4, 20-21]. Біздің бұған қосарымыз – Абай Құнанбайұлы және шәкірттерінің кейбір шығармаларын публицистикалық сарында жазылған өлең деп қарастыруымыз қажет. Абайды ұлылық деңгейіне көтерген туындылары, негізінен лирикалық шығармалары. Уақыт өткен сайын Ұлылық феномені жан-жақты, кешенді зерттеуді қажет ететіндігі белгілі. Сондықтан да, біріншіден, – және бұл ең басты проблема – Абайдың кейбір өлеңдерін публицистикалық сарындағы өлең деп көрсеткеніміз абзал. Мысалы, "Болашақ болдым, мінекей", "Сегізаяқ", т.б. өлеңдерінде публицистикалық элементтер бар. Екіншіден, осынау публицистикалық шығармаларды оқу-ағарту публицистикасы; діни-ағарту публицистикасы; жер туралы публицистика, көркем публицистика; философиялық публицистика; заман келбетін айқындаған публицистика, т.б. деп жүйелеп, жіктеген жөн.

М. Әуезовтің пікіріне ден қойсақ, «... бұл уақытқа шейін ақынның айналасы деген тақырыпты сөз қылғанда біз өзіне әсер еткен жайларды, өз қорына құйылған салаларды алып келдік. Бірақ ақындық айналасы Абайдың өзі алған нәрді санаумен түгелденбейді. Екінші қатарда тұрған тағы бір алуан мәселе – Абайдың өзгеге берген нәрі турасында» дей келіп, «Мұндай ақын – төртеу. Оның екеуі Ақылбай, Мағауия – Абайдың өз балалары. Мұның екеуі де 1904 жылы – Абай өлген жылы өлген. Қалған екеуі – Көкбай, Шәкәрім. Осы төрт ақын Абайдың нағыз толық мағынадағы шәкірттері» деп түйіндейді де, Абайдың оларға жетерлік мектебі болғанын, қандай дәрежеде тәлімгер дәрежесіне көтерілгенін зерделейді [12, 19]. Бұл жерде бір жайтты айта кету керек: біріншіден, М. Әуезов жоғарыдағы шағын еңбегін ауызға қақпақ қойылған, ұлттық сана бұғауда ұсталған уақытта жазды, сондықтан да тек нақты төрт шәкірт ақынды ғана атады. Екіншіден, Турағұл, Кәкітай, Әсет, Әріп туралы Әуезов білсе де, жоғарыдағы еңбегінде оларды атамаған, себебі, сыры сол заманның талап, ұстанымынан туындаған дегеніміз дұрыс. Үшіншіден, М. Әуезов тікелей айтпаса да, бүкіл қазақ поэзиясына (Абай дәуірінен бастап, осы уақытқа дейін) ұлы ақын шығармашылығын терең зерттеу арқылы Абайдың әсер-ықпалын автор аңғартып кеткен деген тұжырым жасау керек.

Жоғарыдағы шәкірттері ішінде ақын, жазушы, философ, тарихшы, композитор, Абайдың інісі Шәкәрім Құдайбердіұлының орны ерекше екені дау тудырмаса керек. Айтып кеткеніміздей, «Абайдың қара сөздері – нағыз публицистикалық

шығарма» деген пікірге [4, 21] ден қойсақ, Абайдың жиырма төртінші қара сөзінде: «Осы күнде жер жүзінде екі мың миллионнан көп артық адам бар, екі миллион қазақ бар. Біздің қазақтың достығы, дұшпандығы, мақтаны, мықтылығы, мал іздеуі, өнер іздеуі, жұрттануы ешбір халыққа ұқсамайды. Бірімізді-біріміз аңдып, ұрлап, кірпік қақтырмай отырғанымыз. Үш миллионнан халқы артық дүниеде бір қала да бар, дүниенің бас-аяғын үш айналып көрген кісі толып жатыр. Өстіп жер жүзіндегі жұрттың қоры болып, бірімізді-біріміз аңдып өтеміз бе? Жоқ, қазақ ортасында да ұрлық, өтірік, өсек, қастық қылып, өнерді, малды түзден, бөтен жақтан түзу жолмен іздеп, өрістерлік күн болар ма екен? Әй, не болсын! Жүз қараға екі жүз кісі сұғын қадап жүр ғой, бірін-бірі құртпай, құрымай тыныш таба ма?» деген қынжылысқа толы жолдар бар [13, 118].

Әрине, бұл жерде Абай публицистикасы ғасырлар бойы рухы асқақ, намысты халық болып қалыптасқан ұлтының өзгеге бодан болған соң қандай кіріптар халге түскенін бажайлап отыр деу орынды. Біздің айтпағымыз: ұлы ақынның қара сөзбен жазылған осынау публицистикалық дүниесі автордың жасы ұлғайған кезінде жазылған, демек, дүниенің төрт құбылысында боп жатқан жағдайларды автордың ақыл таразысы мен жүрек сүзгісінен өткізгені мәлім. Және Абайдың бүкіл публицистикасына, яғни өлеңмен жазылған көсемсөзіне осынау жоғарыдағы түйін-тұжырымы негізгі өзек болып тұрғанын баса айтуымыз керек.

Абайдың дара да дана шәкірті Шаһкерім де: «Мен жетпіс екі жасқа келгенше өмірде болатын неше алуан қилы оқиғаларға, түрлі жамандық, жақсылыққа кездесіп, солардың көпшілігін, керекті-керексіздерін өзім де істеп, басымнан өткізгендерім көп, «алдыңда өнегелі көрерің болсын» дегендей, алдымда Абай марқұм болған соң, содан ғибрат алып, мен де адамдықтың, адалдықтың жолын қуғаным жөн деп басымды шытырман шатақтан ерте босатып алып, білім жолына түстім» деп басталатын жолдарынан соң: «Адам өмірін қалай түзетуге болады? Адам қайткенде тату тұра алады? Ойлы, саналы адамдардың ғасырлар бойы миын тыншытпай, өмірін сарп еткен, әлі де сан адамдардың арын қозғап, ойларын тыншытпайтын осы сұрақтар» деп келетін философиялық публицистикасы бар [14, 540].

Шаһкерімнің бұл еңбегі де, автордың өзі көрсеткендей, жетпіс екі жасында, яғни ұлғайған кезінде жазылған, екіншіден, Абай мен Шаһкерім публицистикалық еңбегінің үндестігі бірден байқалады, үшіншіден, Абай жазған еңбек сияқты. Бұл жайында К. Khamzina, А. Shurentayev, В. Omarov, К. Saq сынды авторлармен бірлесе жазылып, Scopus мәліметтер базасындағы халықаралық басылымда жарияланған «Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications» мақалада толық талданып, «Шаһкерімнің бұл дүниесі де оның сол кезеңге дейін қаламынан туған шығармаларына өз тарапынан берілген сияқты және бүкіл поэзиясының, басқа да жанрдағы еңбектерінің өз бастау көзін осынау идея, тұжырымдардан алғанын аңғартады. Демек, Шаһкерім ұлы ұстазы Абайдың мұрасына ыждаһаттықпен ден қойып, үн қосып қана қоймай, негізгі идеяны одан әрі жалғастырғанын байқау қиын емес» [15, 155], – деген пікірге ден қойған болатынбыз.

Автордың пайымдауынша, біреулер адам өмірі жаратқан иесін танумен түзеледі десе, біреулер үкімет жойылса, әркім өз бетімен өмір сүрсе түзеледі дейді, ал біреулер

оқу-біліммен, халықты ағартумен адам өмірі түзеледі дейді. Біреулер бай, кедейді теңеумен түзеледі десе, біреулер тәрбиемен түзетуге болады дейді екен. Шаһкерім бұлардың ешқайсысы да адам өмірін түзей алмайды деп қорытынды жасайды. Жоғарыдағы айтылғандардың бәріне өз ой-пікірін білдіреді де, «... адам өмірін түзетуге, барлық адамдар тату тұруға негізгісі – адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл болуға керек. Дүниеде бұл үшеуі үстем болмай, адам баласына тыныштық өмір сүруге мүмкіндік жоқ» деп түйіндейді [14, 541]. Шаһкерімнің өзі ұсынған осы тұжырымына қажет нәрсе – оқу-білім, ғылым.

Абайдың жас буын өкілдеріне арнаған шығармаларында оқу-білім, ғылым көркем мінез, толық адам, халқына қызмет ету, түзу жолға бастау ұлағаты кешенді түрде қамтылған. Ақын бойындағы осынау ірі толғамдарды барынша түйсінген Шаһкерім «Жастарға» атты өлеңінде былайша толғанады:

Сақ болалық, бір шоқып, бір қаралық!
Қарауылдар мезгіл ғой, тұр, қаралық!
Жүз айтқанмен өзгенің бәрі надан,
Жалыналық Абайға, жүр, баралық!
Білімді сол кісіден ізденелік!
«Әдейі іздеп біз келдік сізге» делік.
«Өмір зая болмастық өнер үйрет,
Ақылыңды аяма бізге» делік [16, 31].

Шаһкерім Абай бейнесіне, Абай даналығына үнемі соғып отырады.

Мынау Абай – бір ғалым жол шығарлық,
Замандасы болмады сөзді ұғарлық.
Амалы жоқ, айналды енді бізге,
Күн туды етегіне жабысарлық [16, 33].

Шаһкерім өз туындыларында ұлы Абайдың таланты мен ұлағатына табынып, оның бейнесін сомдауды мақсат тұтқан деуге болмайды. Шаһкерім өзін толғантқан сан алуан сауалдарға жауапты Абай шығармаларынан тапқан, ұлы тұлғаның ғибраты мен мұраларына жүгінген. Сондықтан да оның

... Ақыл, білім, осындай ар жақтарлық,
Айласыз, өтіріксіз жан сақтарлық!
Үзіп-жұлып ұятсыз атанбай-ақ,
Ақылмен жол табалық ел бастарлық!...

Бұл елде түк ақыл жоқ, жарасарлық,
Рахым ғып, бір-біріне қарасарлық.
Өз Абайын өздері ұнатпайды,
Шын надан осылар ғой біз қашарлық... [16, 33].

Шаһкерім ұғымында Абай – қазақтың көшбасшысы. Адамзат баласын тығырыққа тіреген сан алуан күрделі сұрақтардың жауабын оқу-білім арқылы ғана емес, болмысына біткен аз даналығы, ойшылдығы, таланты арқасында тапқан. Оқу-білім, ғылым, өнер замана келбетіне ойлылықпен үңіле отырып, дұрыс жолды анықтау, анықтап қана қоймай, соны өзгеге Темірқазық есебінде ұғыну – бәрі бәрі-де Абай шығармаларындағы жастарға артқан үмітімен тығыз байланысты екенін жете түсінген Шаһкерім былайша толғанады.

Тапқан іске таласпай, шын көнелік!
Жұртқа күлкі болмалық, жөнделелік!
Арамдықпен, алдаумен күн өткізбей,
Өтірікке өлгенше, шынға өлелік!
Бұл Абай саудагер ғой ақыл сатқан,
Өртүрлі асылы көп өтпей жатқан.
Тегін білсең – аласың, бос береді
Тұстасынан ешкім жоқ мұны тапқан... [16, 32].

Абай асылын елі неге құштарлана, жапа-тармағай таратып алмаған? Жұрттың баға жетпес, алайда тегін ақылды алмауы себебі неліктен? Неге ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік ұлттық менталитеті, ешкімнен кем түспейтін, тіпті көп жұрттан асқақ мәдениеті мен өркениеті, өмір кешу дағдысы бар, күні кешегі әлемге әйгілі Алтын Орданың бүгінгі мұрагері, қара шаңырақ иесі қазақ елі неге бүгін ұсақталып барады? Абайдың оқу-білім, ғылым, даналық, адамгершілік, имандылық жайлы шығармалары көкірек көзі бітеу біреу болмаса, санасы бар жанға аз да болса сәулесін төксе керек еді ғой?! Әрине, төкпеді деуге болмайды, бірақ олар аз ғой... Міне, Шаһкерімді толғандырған жайлар осылар еді. Ол толғанып қана қойған жоқ, қараңғылық тұмшалаған ортадан сәулесі мол жарық дүниеге шығудың жолын іздестірді.

Ендеше, оқу-білім, ғылым, ар-ұят, адамгершілік, имандылық пен инабаттылық – бәрі тұтаса келіп, Абай мақсат еткен толық адам болмысына ұласарын Шаһкерім терең пайымдай алды да, Абай ұлылығын, Абай даналығын, Абай ұлағатын насихаттауға ден қойды, қысқартып айтсақ, өз шығармаларының публицистикалық қырлары арқылы шама-шарқынша Абайды, оның өлмес мұрасын ғаламат кең де ауқымды ақпараттық кеңістікке жаюға барынша еңбек сіңірді. Абайдың аса қуатты әлеуметтік публицистикасындағы:

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың.
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың .

Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен арақ орған өңкей қыртың –

Өзімдікі дей алмай аз малыңды
Күндіз күлкің бұзылды, түнде – ұйқың.
Көрсеқызар келеді байлауы жоқ,
Бір күн тыртың етеді, бір күн - бұртың.

Бас-басына би болған өңкей қиқым,
Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын?
Өздеріңді түзелер дей алмаймын,
Өз кеткен соң енді өз ырқың... [17, 111] –

деп келетін жолдар аса күшті өлең – публицистика. Саяси-әлеуметтік астары аса қуатты. «Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың» – көп жайтты аңғартып, астыртын емеурін, ишаратпен баяндап тұрған әрі уытты, әрі саяси-әлеуметтік қыры асқақ публицистикалық өлең. Қажет десеңіз, қазақтың төл топырағынан шығып, әлемдік кеңістікке шығар шығарма. Себебі, өз ырқынан айрылған жұрттың қандай кепті кигеніне кәрі тарих куә. Ал ырқыңнан айрылған екенсің, мәңгірт болуға бет алған жұртыңда еш жол қалмағаны ма? Абай саяси-әлеуметтік уытты публицистикалық шығармасы арқылы нақты жағдайды пайымдай келе, шығар жолды іздеп, басын тауға да соққан, тасқа да соққан.

Шаһкерімнің айрықша толғанып, Абай ілімін әрі қарай жалғастыруға тырысқаны да оның өлең-публицистикасынан, т.б. дүниелерінен көрінеді. Абайдың «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» шығармасындағы: («Истинен сам Аллах и Его слово» говорит о его незыблемой и глубокой вере во Всевышнего Создателя.)

Алланың өзі де рас, сөзі де рас,
Рас сөз ешуақытта жалған болмас.
Көп кітап келді алладан, оның төрті
Алланы танытуға сөз айырмас...
... Алла ішіңді айтқызбай біледі, ойла,
Пендесіне қастықпен кінә қойма.
Распенен таласпа мүмин болсаң,
Ойла, айттым, адамдық атын жойма! [16,93]

– деген жолдар Шаһкерімнің діни-ағарту публицистикасында :

Бұл кездегі діндердің бәрі нашар,
Ешбірі түзу емес, көңілашар.
Өңкей алдау, жалғанды дінім дейді,
Тексерсең, ойың түгіл жаның сасар.
Әлемдегі діндердің түп мақсұты
Үш нәрседе бұлжымай құшақтасар:
Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар [16, 201-202] –

деген жолдармен сабақтасады. Замана келбеті, Исламдай асыл дін, жалпы, барлық діндердің негізгі ұстанымы екі ұлы ақынның публицистикасында жасампаз, өміршең сипатымен көрініп тұр.

Абайдың жоғарыдағы біз келтірген өлең-публицистикасындағы

«Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті», –

деген шумақ Шаһкерімдегі

«Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын,
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар.
Дін адамды бір бауыр қылмақ еді,
Оны бөліп, дұспандық қару жасар», –

деген шумағымен тек идеялас, бірін-бірі толықтырар үндестігімен ғана ұштасып тұрған жоқ, сонымен бірге, КЕШЕ орын алған жайттардың БҮГІН деген ұғымға ұласып, біріншіден, өз өміршеңдігі мен жасампаздығын, мәні мен маңызын қазіргі таңда да жоғалтпай тұрғанын дәлелдесе, екіншіден, кеше де, әсіресе, қазіргі таңда бүкіл әлем жұртшылығын айрықша алаңдатып отырған жайтқа көрегендікпен болжам жасағанын дәлелдеп тұр.

Қорытынды. Қазақтың қосұлы перзентінің мұраларында, жоғарыда айтқанымыздай, публицистиканың түрлі қырлары бар, олар бірін-бірі қолдап, қуаттауымен ғана емес, Шаһкерім шығармаларының Абай туындыларын дәстүр ретінде қабылдауымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, Ш. Құдайбердіұлы өз еңбектерінде Абай идеясын жаңа уақыт аясында соны пікірлермен әдіптеп қана қоймайды, сабақтастық пен жалғастық тұрғысынан келгенде кеңіте түседі. Яғни, бұл өлеңмен жазылған қос ақынның публицистикасы әлемдік деңгейдегі ақпарат кеңістігін толтырды деуге болады.

Бұл жерде есте ұстар мәселе мынада: Абай – ұлы тұлға, өнерді жасаушы қайталанбас дара, дана адам ретінде ұлт ауқымында ғана емес, әлемдік деңгейде ренессанс жасаған адам дегенді баса айтуымыз керек. Тек осы анықтама басты назарда үнемі болғанда ғана Абай мен оның шәкірттері қалдырған рухани құндылықтарды кешенді түрде зерттеуге алғышарттар жасамақпыз.

Тұтастай алғанда, публицистикалық шығарма арқылы ұлы Абай да, оның шәкірттері де, әсіресе, біз осы шағын еңбекте сөз еткен Шаһкерім де ұлттық публицистиканың қалыптасып, дамуына орасан зор еңбек сіңірді. Ең бастысы, Абай мен оның шәкірттері ұлттық публицистиканы асқақтатты деуге толық негіз бар.

Авторлардың қосқан үлесі

Гүлзабира Шауенова – жұмыснәтижелерін жүйелеу, талдау және қорытынды жасау. Алмагүл Умбетова – ғылыми мақалаларға шолу және пайдаланылған әдебиеттермен жұмыс.

Әдебиеттер тізімі

1. Амандосов Т. Публицистика – дәуір үні. - Алматы: Қазақстан, 1974. – 265 б.
2. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. 1 том. –Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
3. Каскабасов С. Предисловие к сборнику «Литературно-художественный диалог» // Голоса Сибири. Вып. восьмой. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2008. – С. 557–571.
4. Бекхожин Х. Қазақ баспасөзінің даму жолдары (1860-1930) / Х. Бекхожин. –Алматы: Казмамбас, 1964.– 262 б.
5. Сақ Қ. Алаш мұрасы. –Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2014. – 288 б.
6. Жақып Б. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. Монография. –Алматы: Білім, 2004. – 316 б.
7. Фетисов М.И. Зарождение казахской публицистики. – Алма-Ата: Казгослитиздат, 1961. – 440 с.
8. Жұртбай Т. Кешегі өткен би Құнанбай...(…қандай еді: тарихи және әдеби тұлға). – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ баспасы, 2020. – 416 б.
9. Ақынбекова А. «Абай» журналы және абайтану мәселелері // I. Uluslararası dede korkut türk tarihi kültürü ve edebiyati sempozyum. – Antalya: Tam metin kitabı, iksad Yayınevi, 2018. – Б. 164-174.
10. Петек Е. Абай өлеңдерінің қолжазбасын: мәтінтанулық зерттеу – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2021. – 376 б.
11. Байтұрсынов А. Шығармалары / Құраст.: Ә. Шәріпов, С.Дәуітов. –Алматы: Жазушы, 1989. – 318 б.
12. Әуезов М. Шығармалары: 50 т. –Алматы: Дәуір, 2014. – Т. 4. – 456 б.
13. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Екінші том. –Алматы: Жазушы, 1986. – 165 б.
14. Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары: өлеңдер дастандар, қарасөздер / Құраст.: М. Жармұхамедов, С. Дәуітов. –Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.
15. Shauyenova G., Khamzina K., Shurentayev A., Omarov B., Sak K. Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications // Astra Salvensis. - 2021. - №. 1. – 540 p.
16. Құдайбердиев Ш. Жастарға. Кіт.: Шәкәрім Құдайбердіұлы. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. –Алматы, 1988. – 560 б.
17. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. –Алматы, 1986. – 304 б.

References

1. Amadosov T. Publitsistika – dauir yni [Journalism is the sound of the era] («Kazakhstan», Almaty, 1974, 265 p.). [in Kazakh]

2. Baityrsynyly A. Alty tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in six volumes]. Vol.1 («El-shezhire», Almaty, 2013, 384 p.). [in Kazakh]
3. Kaskabasov S. Predislovie k sborniku «Literaturno-hudozhestvennyi dialog» [Preface to the collection «literary and artistic dialogue»], Golosa Sibiri [Voices of Siberia]. Issue 8 («Kuzbassvuzizdat», Kemerovo, 2008, P. 557–571.). [in Russian]
4. Bekhozhin H. Kazak baspasynyn damu zholdary (1860-1930) [Ways of development of the Kazakh press (1860-1930)] («Kazmembas», Almaty, 1964, 262 p.). [in Kazakh]
5. Cak K. Alash myrasy [Alash heritage] («Kazygurt», Almaty, 2014, 288 p.). [in Kazakh]
6. Zhakyp B. Kazak publitsistikasynyn kalyptasu, damu zholdary [Ways of formation and development of Kazakh journalism. Genesis, Evolution, poetics]. Monograph («Bilim», Almaty, 2004, 316 p.). [in Kazakh]
7. Fetisov M.I. Zarozhdenie kazakhskoi publitsistiki [The origin of Kazakh journalism] («Kazgoslitzdat», Almaty, 1961, 440 p). [in Russian]
8. Zhurtbai T. Keshegi otken bi Kunanbai...(...kandai edi: tarihi zhane adebi tulga) [What was Kunanbai bi like yesterday: a historical and literary personality] (Nur-Cultan: ENU baspasy, 2020, 416 p). [in Kazakh]
9. Akynbekova A. «Abai» zhurnaly zhane abaitanu maseleleri [Journal «Abay» and problems of Abay studies], I. Uluslararası dede korkut turk tarihi kulturu ve edebiyatı sempozy [Dede Korkut International Symposium on Turkish History, Culture and Literature]. («İksad», Antalya, 2018, P. 164-174.) [in Turkish]
10. Petek E. Abai olenderinin kolzhazbasyn matintanulyk zertteu [The manuscript of Abay's poems: a textual study] (ENU, Nur-Cultan, 2021, 376 p.) [in Kazakh]
11. Baitursynov A. Shygarmalary [Compositions]. Compiled by A. Sharipov, S. Dautov (Almaty, 1989, 318 p.). [in Kazakh]
12. Auezov M. Shygarmalary [Compositions] («Daur», Almaty, 2014, 456 p.). [in Kazakh]
13. Abai. Eki tomdyk shygarmalar zhinagy [Collected works in two volumes] (Almaty, 1986, 165 p.). [in Kazakh]
14. Kudaiberdiuly Sh. Shygarmalary: olender dactandar, kara sozder [Writings: poems, words of edification]. Compiled by: M. Zharmuhamedov, C. Dautov (Almaty, 1988, 560 p.). [in Kazakh].
15. Shauyenova G., Khamzina K., Shurentayev A., Omarov B., Sak K. Forming the view of the disciples of Abai in labor and Publications, Astra Salvensis. – 2021, 1, 540 (2021) [in English]
16. Kudaiberdiuly Sh. Zhastarga. Kit.: . Kudaiberdiuly Sh. Shygarmalary: olender dactandar, kara sozder [Youth. Book: Shakarim Kudaiberdiyev Writings: poems, words of edification] (Almaty, 1988, 560 p.). [in Kazakh]
17. Abai. Eki tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in two volumes. The first volume] (Almaty, 1986, 304 p.). [in Kazakh]

G.A. ShauyenoVA, A.K. Umbetova

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Journalistic value of the works of Abai Kunanbayuly and Shakarim Kudaiberdiuly

Abstract. In the era of modernizing national values, reevaluating the legacy of Abai's disciples has become a paramount concern. The direct disciples of Abay Kunanbayuly, benefiting from his tutelage and education, played a crucial role in comprehending the historical, political, and socio-cultural milieu of their time through their discourse. This article scrutinizes the profound influence of Abai's legacy on his disciples, their creative output, leadership, and societal significance.

The journalistic legacy, encompassing education, enlightenment, settlement, religion, language, and other pertinent topics, undergoes critical examination and reevaluation from a standpoint of autonomy. By delving into the literary works of poets like Hakim, we propose a systematic categorization of educational-enlightenment journalism, religious-enlightenment journalism, journalism pertaining to earthly matters, artistic journalism, and philosophical journalism, all of which contributed significantly to shaping their respective epochs.

Furthermore, this paper analyzes the contributions of Shakerim Kudaibergenuly, who upheld Abai Kunanbayev's legacy as a tradition, endeavoring to explore the poet's ideals in terms of continuity, innovation, and advancement within the contemporary context.

Keywords: preface, poet's students, press, Kazakh poetry, national journalism.

Г.А. Шауенова, А.К. Умбетова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Публицистическая ценность произведений Абая Кунанбайулы и Шакарима Кудайбердиулы

Аннотация. Сегодня, в период модернизации национальных ценностей, одним из актуальных вопросов является новый взгляд на наследие подопечных поэта Абая. Ученики Абая Кунанбайулы, получившие непосредственное воспитание и наставления, через свои наставления оценивали исторические, политические, общественно-социальные ситуации периода своей жизни и играли познавательную роль. В статье анализируется влияние наследия Абая на его учеников, его творчество, высказывания и рассматривается его ценность для общества.

Особое внимание уделяется изучению казахской публицистики, рассматриваются литературные и публицистические произведения его учеников, восходящие к наследию Абая в казахской периодической печати. Народные проблемы в их произведениях дифференцируются с точки зрения независимости, даются анализы и выводы. Наиболее острые вопросы публицистического наследия (учебно-воспитательное, просветительское,

религиозное, языковое и др.) рассматриваются с точки зрения независимости. Анализируя произведения поэтов вокруг Хакима, предлагается систематизировать учебно-просветительскую публицистику; религиозно-просветительскую публицистику; публицистику о земле, художественную публицистику; философскую публицистику; публицистику, определяющую облик времени и др.

Анализируются произведения Шаһкерима Кудайбердиұлы, который воспринял наследие Абая Кунанбайұлы как традицию и стремился рассмотреть идею поэта с точки зрения преемственности и продолжения и новаторства в рамках нового времени.

Ключевые слова: публицистика, ученики поэта, наследие, казахская поэзия, национальная публицистика.

Авторлар туралы мәлімет:

Шауенова Г.А. – Ph.D., аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана, Қазақстан.

Умбетова А.К. – ф.ғ.к., аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Shauenova G.A. – Ph.D., Senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Umbetova A.K. – Senior lecturer, L.N.Gumilyov, Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).